

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉS PERCZEL ETELKA.

(Második, bef. közlemény.)

III.

Vörösmarty belső énje súlyos válságon ment keresztül. Hiába tudta, hogy vágya sohasem teljesedik be, lelkét teljes erővel hatalmába kerítette érzelmi világa, s bármire gondol, a gondolatok mögött megjelenik eszményképe. Nagyobb elbeszélő költeményeinek elegikus részletei ebben lelik magyarázatukat. Vérző szívére balzsamot vár ugyan az időtől: «Meggyógyít az idő, jobb orvos nincs az időnél» (VIII. 143) — de Etelka alakja akarva, nem akarva nyomon kíséri a költő borus képzeletét.

Ennek az *epedő* szerelemnek első igazi irodalmi gyümölcse a *Zalán futásának* Hajnája. Hajna alakját Etelkáról mintázta meg, a kedélymozgalmait azonban nem Ete alakjába objektíválta — hiszen Ete boldog szerelmes — hanem a délszaki tündér alakjához fűzte. A IX. éneknek ez a néhány sora a maga lelki élményét tárja fel s egyenesen Perczel Etelkának szól:

Délnek völgye szívem titkának régi hazája,
Dél völgyében is ily tüzes a lány szép szeme. Rajtam
Nem könnyörül; de megöl ragyogó sugarával utóbb is
Vagy hova vesztem el így?... Megtérek Hajna, tehozzád.

A költő egy pillanatra kiesett szerepéből, szép szeme világa a valóságra vetődik, de csakhamar visszatér a költői álmok országába. Pedig ezek a sorok Perczel Etelka kezébe fognak kerülni! Ez igaz, de akkor szerzőjük már országoshírű ember lesz.

A *Zalán futása* 1825 augusztus havában jelent meg. Perczel Sándor 10 példányt rendelt meg belőle. Etelka bizonyára olvasta a fenti sorokat s megértette, kiről van szó. A költő azonban ebben az időben ritkán találkozott vele, s Etelka egyébként sem könnyörült rajta, miként az idézett sorokból világosan kitetszik.

Hajna alakjával foglalkozott eddigelé legtöbbet a Vörösmarty irodalom. Gyulai Pál után Bodányi Aranka külön értekezést szentelt neki,¹ Horváth János is külön foglalkozik vele a *Zalán futásáról* szóló már idézett tanulmányában. Maga Vörösmarty is az ő alakjában akart az első szerelem gyöngéd

¹ Bodányi Aranka: *Ete és Hajna epizódja*. 1912.

s tiszta érzelmével emléket emelni Etelkának, mintha csak ez az emlék nyílt szerelmi vallomás akart volna lenni. Korábbi nyilatkozatai asztalfiókjában maradtak, vagy csak későbbben jelentek meg, részben álnév alatt, nyomtatásban. Stettner Györgynek 1825-ben Pestről ezeket írja. «Hogy szép leányom tetszik, örülök. Tudod, kit gondoltam, annak köszönhetek mindent.» (*Eml.* 190.) Barátai előtt is valószínűleg csak Hajnáról beszélt.

A *Zalán futását* részben Görbön, részben Pesten írta Vörösmarty. Leveli igazolja fenti állításunkat, hogy Görbő után ritkán találkozhatott Etelkával, akárcsak Ete Hajnával. Tanítványaival többnyire Pesten volt s csak a nagyszünetben rándult le Börzsönybe, hol nem mindig találta otthon Etelkát. Ez a körülmény látszólag súlyosbította helyzetét, de valójában hozzájárult ahhoz, hogy szíve lassanként belekeményedjék a megváltozhatatlan sorsba. Mutatja ezt Stettner Györggyel folytatott levelezése. Stettner György Vörösmarty legbizalmasabb baráti köréhez tartozott; eddig kiadott levélváltásuk 1824 szeptemberétől 1849 novemberéig terjed. A Fábian Gábor ösztönzésére írt s *Zalán* elejére tett «kezdeti verzeset»-et is Stettnernek mutatja meg először Börzsönyből 1824. szept. 29-én. Ez az *Előhang* tehát ott készülhetett. Barátjának arra a kérdésére, hogy Pestről egyenesen Börzsönybe megy-e, 1825. aug. 27-én szomorú hangon válaszol:

«Nem, Barátom! itt maradok még 8-ikáig munkám miatt s azután sem sietek igen; mert nincs nekem ott számomra semmi is. Ha a setéség országába mennék, nem esnék nehezen, mert mondhatnám: Uram! te setétnek teremtetted ezt és ez szép nem is volt soha; de én láttam a déli völgy világát s most ő nincsen ott. Nem is kérdeztem, meddig marad el, vagy még visszajön-e? Mert mit használ: a valóságot még úgyis elég korán lesz meg tudnom. Gyermeki könnyűséggel azt gondoltam, tán látom még egyszer s ezt gondolnom is oly kedves vala. Most kegyetlenül vége lesz mindennek. Iszonyú ürességet találok majd ottan, hol mindenem volt; borzasztó csendet, hol az ábrándozás kedves alakjai bájosan zengettek körömben. Vergődő kedvem egészen oda van: A bánat és evődő fájdalom egész táborával általment lelkemen: olyan az, mint az eldült mező. Meggyilkolva fetrengenek rajta az élet örömei s mely még csak haldokol közöttök, jajgatással borzaszt. Így vagyok most, nem tudom, hogy lesz tovább: tán gyógyít az idő; de úgy vélem, hogy az a gondolat, mely képzelt boldogságomba szöve volt, pótolhatatlan hiányt fog hagyni egész életemben. Attól, kit mindenkefelett hatalmasnak hiszek, lehetetlenséget nem akarok kérni, ami pedig azonkívül lehetséges, az mind csekély nekem. Ha Börzsönyből visszatértemben látni találsz, keresztül látsz rajtam; mert előre képelem, hogy agyon leszek sújtva. Mily boldog Maróty!¹ Miért nem tanultam én az ő mesterségét,

¹ Maróti István (1799—1845) tanulótlársa s barátja volt Vörösmartynak. Szinnyei: *Magyar írók*, VIII. 689.

nyelveit: elmennék a jegekhez, hogy fagyasszanak meg, el Kaukazushoz, hogy temessen el engem: itt még holt testemnek is fájni fog a föld s nem hiszem, hogy szűnhetik fájdalmam, mert csontom, velöm s talán minden hajam szála el van fogva általa.» (*Eml.* 189. l.)

Stettner érzi, hogy barátjának balzsamra van szüksége, külön levelet ígér vigasztalására, de utal arra az országos szeretetre is, mely Vörösmartyt körülveszi. Ez későbbben hasznos orvosságnak fog bizonyulni, Vörösmarty hálás is érte; most azonban a heves fájdalmat nem tudja egyszerre megszüntetni. Vanak sebek, amelyeknek gyógyulásához nem napok, hanem évek kellene, s Vörösmartyé ezek közé tartozott. A költő fájdalma azonban virágokat terem, mint virág nyílik a sírhalom tetején az elhunytak haló porából. A szívettépő fájdalom Vörösmarty legmeghatóbb leveleinek s irodalmunk legszebb nőalakjainak ad életet.

1825. szeptember 28-án Stettnernek Börzsönyből a többi közt ezeket írja:

«Eltaláltad, hogy elvezekeltem Börzsönybe. Itt vagyok s itt van elváhatatlan társam, a reménytelenség. Minden, ami sanyarú és lesújtó lehet, megvan e mondásban; elgondolhatod, hogyan voltam, mikor ezt éreztem... Siket vagyok mindenre, mint a nehéz föld, csak fájdalomra nem... Meglett korú vagyok és semmi kilátásom. Ennek méltó meggondolása arra határozott és szinte megkeményített lejtövelem előtt annyira, hogy akármi hideg elfogadást, sőt talán megvetést is képes lettem volna elszenvedni... Alkony volt; ifjúsága legszebb bitorában állott szülei és testvérei körében, hasonlíthatatlan szépségű sugár termete nem mutatott földi származásra; mint az örömnök anyyala, úgy fogadott tiszta, bútlan tekintetével... Láttam, nem a szerelem szólamlík meg belőle, de még egyszer megáldám Istenemet, hogy őtet láthattam, s erősen fogadtam, őtet holtig emlékezetemben éltem anyyának tartani... Kímélnék jelenlétemben, de mégis úgy vagyok, mint amely hajót az örvény több mérföldről lesodor, nem hirtelen vész, de minél későbbben, annál szörnyebben, bizonyosabban.» (*Eml.* 194—195. l.)

A levél nagyon élesen rávilágít a helyzetre. A család is, Etelka is tud Vörösmarty érzelmeiről. A *Zalán futása* fent idézett sorai világosan beszélnek. A költő hideg fogadásra, sőt megvetésre számít. Ez a sejtelme nem válik ugyan valóra, de annál szomorúbb ránézve, hogy a 18 éves hajadonból nem a szerelem szólamlík meg.

A költő most érzi igazán árvának, elhagyottnak magát. Lantjához nyúl, de a lant csak bánatot tud énekelni. 1825. október 10-én Börzsönyben szomorúan éneklí:

Míg a képzelődés könnyű szárnyán
Lengedeztek gondolatjaim,
S messzejáró lelkem szent hevével
Kísérgettek égi álmaim,
Gazdag voltam édes bánatimban,
Gazdag, bár nem boldog, öröimben,
S a remény lágy karján szűnyadék.

Most a férfúság reggelére
 Mért ily árván, ah mért ébredek?
 Oda vannak áldott képzeményim,
 A szép álmok elröppentenek.
 Egyedül van lelkem örömében,
 Egyedül a bűnnek tengerében,
 Nincsen öre, nincsen anyala.
 Óh a jég valóság, vad kezével
 Mennyi szépet, mennyi jót leszed,
 Szív, ha annak birtokába estél,
 Nem lesz többé kedves ünneped.
 Engem szép szerelmem hajnalától,
 A reménynek legszebb csillagától,
 Megfosztott és pusztán itt hagyott.

(*Börzsönyben*, VIII. 144.)

Mint nemrég Csokonait, őt is megcsalta a földiekkal játszó égi tünemény. S most búcsúzni jött Börzsönybe. Még egyszer látni, azután felejtteni. A *Búcsúzó* című költeménye, melyet Stettnernek is megküldött, mindennél szebben beszél. A költő elbúcsúzik fájdalomnak és örömének kinos-édes lakhelyétől. Jóllehet csak a fájdalomnak a helye volt, mégis szív-szakadva megy el. Itt keltek, itt szövődtek életének reményei, itt éltek álmképei, melyeket egy szem villanása alkotott volt, s egy szem fordulása pusztított el. A leány bizonyára nem tudta, hogy egy tekintete mennyet és poklot nyit a költő szívében; nem tudta, hogy mosolygó ajkának hangjai, hogy enyelgő tetteinek bájai, hogy kegyének legkisebb jele mély hatást tesz a fogékony költőre. A költő boldog volt, gondfelejtve bujdosott a ligetben, s áldást hangzó énekétől zengett nyugat és kelet. Most el van hagyva, láthatárán éjfél van, lelkén bánat ül, s ezt a bánatot el kell vinnie.

Keblének még csak egyet kell eltűrnie: a jéggé hidegülest, a vassá keményedést. Így kell bujdosnia, hogy megtanulja rajta a világ: «Minden boldogság, csak születni nem.» (*A szív temetése* VIII. 151.)

E gondolatokra azt sem mondhatjuk, hogy idegen költők visszhangja, mert a leveleken épen ily borús hangulat uralkodik.

A költő érzi nagy veszteségét, de azt is, hogy nem szabad elcsüggednie. November első napjaiban ismét Pesten van a búcsúvétel után, de a lemondani tudás, az önuralom hangja már kicsendül soraiból.

«Hallád, hogy itt vagyok; — írja Stettnernek — képzelheted, hogy el is kellett jönnöm. Oh barátom! ez az *eljövetel* legalább csak keserves lett volna! Nem volt. Nyomorult *szavakkal tudtam* elbúcsúzni s a *fájdalom bennem gúnykacszajjá vált*. Őtet nem átkozom, sőt áldom; mert általa felejtett ki minden érzeményem; de képzelheted, hogy lehet annak dolga, akit végtelen pusztában kezd megvenni az Isten hidege, úgy vagyok én: az élet pusztájában fázni kezdek, mint a jegesmedve, s a boldogtalan emlékezet nem melegít többé. Legalább csak új lelket vehetnék, fölöltöztetném a remény

és szerelem biborköntösébe, s ifjúságát a képzelődés gazdag virágával ékesíteném föl; de el vagyok temetve, s a *remény, szerelem hervadtan áll jó kedvem sírjánál*. Ezt olvasom, ha mélyen szívembe tekintek; de talán annál kevesebb gondomat foglalja ezután az ábrándozás, s hideg ésszel a külső jobb létért tán többet tehetek. Ezt várom s *ha boldog nem is, tán nyugodtabb lehetek.*»

A megsebzett költő kiönti barátja előtt hű szíve keservét, de keresi a megnyugvást és iparkodik felejteni. Költői képzelete előtt azonban újra meg újra megjelenik a szöghajú nyájas Etelka s műveibe észrevétlenül belelopózik, mint a női tisztaság, az ártatlanság megtestesítője. Már korábban, 1825 derekán, a *Cserhalom* című költői elbeszélésében¹ megjelent újra Etelka alakja. Itt az ősz Erneyi leánya, kit a kúnok legjelesebb vitéze, Árbocz ragadott el. Minden bajnok hódolni járul eléje s irigylő Árbocztól a leányt — maga a vezér, a gögös Ozul is szemet vetett reá. A rózsásajkú leány azonban, kinek kedves hangját a lég is játszva emelte, a küzdelem hevében leszökik Árbocz lováról s visszakerül édesatyjához, a László kezétől kimúlt kún hőst azonban lovagias viselkedéseért a Vörösmartytól annyira kedvelt kis csörge pataknál óhajtja eltemetni.

A leány emléke továbbra is kíséri. «Oh ha csak valami kivetőt találnék benne!» — sóhajtja (1825. szept. 28), de hiába. Így érthető, hogy ott látja őt minden nőalakjában, hiszen neki egyetlen képe van a nőről, s aki több névre akad költeményeiben, annak tudnia kell, hogy azok csak elnevezések (*Csaba szerelme* I. 22.). Mert a nevek és a kinok változtak szívében, de keblének gyujtogatója mindig ugyanaz maradt.

IV.

A *Zalán futását* megjelenése után azonnal megvette Deák Ferenc Szombathelyen. Vörösmartyt ugyan csak az év áprilisa óta ismerte, de nagyon becsülte s közel engedte szívéhez. Bizonyos, hogy megértette a *Zalán futása* elegikus részeit és a IX. éneket, s kellett tudnia Vörösmarty titkolt érzelmeiről. Bizonyítja ezt 1826. júl. 6-án Vörösmartyhoz intézett levele. Deák Vörösmarty útján megtudta, hogy közös barátjuk, Fábian Gábor valószínűleg imádott Fánijától. Rendkívül érdekesen felel Deák Ferenc. Szinte megdöbbenünk a szerelmi érzés ekkora hiányán a 23 éves Deáknál, de viszont el kell ismernünk, hogy Vörösmarty lelki világát nagyon tárgyilagosan ítélte meg. A kissé nyers hang a jó barát hangja, ki szenvedő testvérét megérteni vagy talán inkább kiábrándítani iparkodott. E levélből valók a következő sorok: «A legelső leányt, melynek kül-

¹ *Cserhalom* 1825 júniusában készült el, s együtt nyomták a *Zalán futásával*. (Eml. 187. l.)

seje és társalkodása tetszetős, hamar megszeretitek, mert szerelmek voltak már, minekelőtte ötöt láttatok volna. Nem magát a leányt szeretitek, hanem egy képet . . . melyet Ti ideálnak neveztek . . . . Az akadályok még inkább hevítik az indulatot». (*Eml.* 96 l.) E levél azt is kétségtelenül igazolja, hogy a házasság is szóba került köztük, mert «utolsó együtt létünkkor e tárgyról (a házasságról) ejtett némely szavaid»-ról beszél Deák Ferenc.

Talán e sorok is hozzájárultak ahhoz, hogy Vörösmarty más szemmel nézte a világot s beleedződött a csalódás szülte helyzetbe.

A «tehetetlen kor» szülötte valóban nem esett el a szív harcában, nem gyarapította az életuntak számát. Hű barátok meleg szeretete, atyjától örökölt nemes jelleme s anyjától örökölt dalos tehetsége megtanította, hogy a munkában, a költészetben vigasztalást lehet keresni, a többit pedig az időre kell bízni. Hiszen neki van szerető édesanyja is, akit el kell tartania, s foglalkozás után is kell látnia, mert a Perczel-fiúk nevelését 1826 nyarán Ferenc öccsének adja át, s a kenyérkérdés ismét időszerűvé válik. Az élet a maga könyörtelen kérdéseivel felrázta az ifjú nagyraihivatott lelkét. Mikor azonban «leszáll az éj, komoran feketednek az ormok», akkor az álom szelíd nemtője megengedi az ifjú Csabának, hogy álmodjék Helviláról, Helvilának szép szeméről, szép hajáról s ékes arca hajnaláról. (I. 42 l.) Hisz az egész történet álom volt, de olyan álom, mely lelke mélyén megrázta a költőt, mert neki ez valóságot jelentett. A szerelem istenével való küzdelem azonban férfiúvá edzette az ifjút, irodalmi diadalai pedig lassanként enyhítették szívének sérelmét. A legjobb orvos keze alatt Vörösmarty lassanként gyógyult. 1826. aug. 25-én már levélben búcsúzik a Perczel-családtól¹ s új munkakör után lát. A levél a legmélyebb tisztelet hangján külön megemlékszik a «kis asszony»-ról. A visszas helyzetből ily módon kikerült, a belátás felülkerekedett, s a lemondásban keresett menedéket. A 22 éves ifjú tiszta, de ábrándos heve lassan hült, a hideg csillag fénye nem tüzelte már. Ez a helyzet 1827 őszén, mikor (aug.—nov. 11-ig) az *Eger* című költői elbeszélése készül. Igaz, hogy költői tehetségét is érzi. Ezt már a *Zalán futásában* is érezte, különben alig beszélt volna olyan nyíltan a délvidéki leányról, kiből Etelka szükségképen magára ismert. Az *Eger* Omár és Ida jelenetét Riedl Frigyes magyarázza meg.² Hivatkozik Vörösmartynak Stettnerhez 1827. aug. 23-án írott levele következő soraira: «A napokban itt lesz E. . . , nem tudom megláthatom-e? Talán fogom látni; de miért nem oly szemmél, mint öt évvel ezelőtt? Akkor egy

¹ IK. 1927: 273.

² Irodalomtörténet, 1912: 103.

tekintet hónapokig álmodtatott volna, most talán meg sem indíthat, annyira sem vihet, hogy a múltra visszanezvéen, borzadjak magamtól.» (*Eml.* 219–220. l.) — A sorok bizonyos fásultságra vallanak, de arra is, hogy az érdeklődés még nem csökkent. Tudott Etelka érkezéséről — s szeretné látni. Az *Eger* alább idézendő sorai is azt mutatják inkább, hogy a leány hideg, de a költő ezt a hidegséget most már nyugodtabban rajzolja:

Termete még oly büszke sugár, mint lelke sugár volt
Boldog napjaiban, de szemének lángja kiégett.
Még csillag, de nem a szerelemnek csillaga: oly tűz,
Mely hidegen, s érzéktelenül néz pusztá vidékre
Hóvíharos felhői közül: nem kelnek alatta
Gyenge sohajtások, egymást reszketve köszöntök,
Nem dalok a kedves távolból, csak maga zúg a
Jégkebelű éjszak metsző szele árva morajjal.
Arca is, ékes bár, halovány rózsára hasonló,
S rózsa ugyan, de örömharmat nem mossa vidámmá,
Tüköre a multnak, melyben hideg éjjeli holdként
A ragyogó képnek bágyadt szépsége sugárzik. (II. 295 l.)

Beleírja Etelka alakját a *Széplakba* is, de Zenedő alakját szintén «nem oly szemmel» látja, «mint egykor». Álmában is gyakran látogatja a távol levő eszménykép s a költőt panaszos sóhajra fakasztja:

Miért jelensz meg álmaimnak	Ki tőlem ébren elhajolsz?....
A déli tájak völgyiből?	....Ah csak álmaimnak
Oh lány, mosolygó ajkaiddal,	Jelensz meg, eltűnsz álmaimmal
Miért jelensz meg álmaimnak,	A déli tájak völgyibe.

(*Helvilához* I. 36.)

Az 1828-ban átdolgozott *Bujdosók* című dráma Júliájában is Etelka lebeg szeme előtt. Így értelmezzük Korpádinak egyik monológját:

Mit láttam? Oh, ha álom, miért jelent meg,
Ha jobb valóság, mért mult ily hamar?
Megnyilt egem, hogy lássam s elborult,
Hogy hasztalan sóhajtsam üdvömet (III. 191.)

Majd alább:

Itt, e szabadban, a hol nincsen ő,
Szorúlt szívemnek oly szűk a világ
És pusztá, mint a pusztá ház, holott
A vég lakó is, a remény, kihalt.
Még is, mi álom képét kergetem? (III. 250.)

1829-ben és 1830-ban készült Vörösmarty legbájosabb műve: a *Csongor és Tünde*. Már Loósz István megjegyezte,¹ hogy e műre hatást gyakorolt Etelka. «Ha határozottan nem is nyilatkozik, lelke benne van... Művében nem úgy írta le

¹ EPhK. 1892: 300. l.

szerelmeit, amint az megesett, hanem ahogyan ezt ideális lelke álmolta». — Mi úgy látjuk, hogy egyes sorokban magának a költőnek a bánata nyilatkozik.¹ Csongornak a szavai Tünde s Ilona eltűnésekor magát az elhagyatott költőt juttatják eszünkbe. Így az I. felvonásban:

Jaj, mi szörnyen elhagyattam!	..... szívemben
Tündérálmaim világa,	Végtelen vadon nyílik,
Ah, miért is hajnalodtál,	S benne bujdosik szerelmem
Ily hamar, hogy elborulj?	Boldogsága romjain. (III. 307.)

Az V. felvonásban is csüggedten kérdi:

Meddig égsz még e kebelben,
Mint szorult tűz a hegyekben,
Oh, beteg szív régi bűja? (III. 404.)

A kiadatlan költemények közlöje szerint 1828-ban készült a 130. sz. költemény, mely nyilván szintén Etelkára vonatkozik. A költő új világot látott a legszebb leány szemében, melybe bepillantást nyert. Akkor szeretett volna meghalni e tekintettől, most így imádkoznék: «Szép szemek! ne rontsatok meg engem!» (Brisitsnél, 120. l.) Ez az addig kiadatlan szép költemény, mintha előtanulmány lett volna legszebb legendáink egyikének, a *Hedvignek* megírásához! *Hedvig* valóban ez időből, 1829-ből való. Hedvig sötétlő haja, kék szeme és sugár termete Etelkának leghívebb rajza — az 1825. évi szeptemberi börzsönyi látogatás visszhangja költői formában. Amit Stettnernek levélben megírt, annak költői mására ismerünk. «Ifjúsága legszebb biborában állott», írja a levélben. (*Eml.* 194—5.) A költemény meg így szól:

S ím király leánya Hedvig ott ült
Ifjúsága hajnalköntösében
S rózsafelhők arczai, szép hajának
Gyenge fodra barna kőd valának,
S minden a mi kellem és gyöngéd van,
Harczban állott természetén, vonásán,
S a szemérem diadalma rajtok
Mint királyné ünnepel szelíden. (I. 652.)

Ugyanekkor megkéri *A csermely* című költeményében a patakot, vigye le rózsabimbuját Emminek, mondja meg, hogy sorvad.

Ha erre meg nem indul	Zúgjad, hogy szíve márvány,
Szánó kegye,	Mint kebele. (I. 68.)

1831-ben *A két szomszédvárban* tűnik fel Etelka alakja. A fiú testvérei között féltve őrzött virágszálat oda helyezte a marcona Káldorok vérben fürdő alakjai közé. Azok közé is oda tudja ültetni, mert másvilági alakja rövid időre a vadakba is visszavarázsolja az emberi érzést.

¹ V. ö. Császár Elemér dolgozatát: *A százéves Csongor és Tünde*. Bp. Szemle, 222. k. (1931.), 294. s k. l.

V.

Úgy látszik, mintha az 1831-ik évvel bezáródnék az az időszak, amelyben Vörösmartyt Perczel Etelka alakja ihlette. Az idő távolában heged a seb, az élet forगतagában elhallgatnak az ábrándok. *A szerelemhez* című költemény azonban azt igazolja, hogy a seb fájján megint felérez. A költő még egyszer érezni óhajtja az első szerelem lángját.

Még egyszer, szerelem,
Érezzem lángodat,

Még egyszer édesen
Gyötrő hatalmatat. (I. 115.)

Ebben bizonyára része van annak a hírnek is, hogy Börzönyben új dolgok készülnek. Egy dúsgazdag bácskai nemes ifjú megkérte Etelka kezét, s Etelka igen't mondott. A hír bizonyára még 1832-ben eljutott Vörösmartyhoz. Lélektani okok a mellett szólnak, hogy ezt hamarosan megtudta. Hiszen a költő nem felejtette el azt a családot, mely éveken keresztül biztosította megélhetését, melynek körében szellemi tehetségei megizmosodtak, s melynek tagjai annyi tisztelettel s szeretettel vették körül. Másfelől fönntartotta Perczelékkal az összeköttetést, s azok is szeretettel emlékeztek meg róla.¹

Mindebből, ha Gyulai Pál nem mondaná is, természet-szerűleg következtethetnők, hogy eszményképének sorsáról tudomást szerzett.

De más, beszédes bizonyosságunk is van arra vonatkozólag, hogy az eljegyzés híre 1832 végén már ismeretes volt Vörösmarty előtt: az 1832/33-ban készült² *Vérnász* című tragédia — ez nyilván ifjúkori szerelmére utal s némely vonatkozásával megköveteli azt a föltevést, hogy megalkotására hatott Etelka eljegyzésének híre. A tragédiában a költő Lenke alakját egészen Perczel Etelka után mintázza. *Epedő* lelke még egyszer visszaidézi lelkében bús szerelmének egész történetét. Mikor Telegdi Lenke láttára felriad: «Ki vagy te, szép leány?» (IV. 15.) mintha a költő merengő lelke szólalna meg. Mikor

¹ Ma sem olvashatjuk megilletődés nélkül azokat a sorokat, melyeket Perczel Móric, a hadiéletben megkeményedett 48-as hős tábornok, egykori nevelője jellemzésének szentel. (Vas. Ujs. 1868. évf. 3. l.) Olyan tiszta lelket rajzol emlékirataiban, amilyen tiszták Vörösmarty nőalakjai költeményeiben. Ezt a szeretetet Vörösmarty hasonló szeretettel viszonzta. 1833-ban összes munkáinak egy példányával mutatja tiszteletét Perczel Gábor családjánál. *A Guttenberg albumba* című költeményét szintén maga írja le a család részére (Rexa Dezsőné i. m.), *Ország háza* című költeményének Pest Nov. 26. 1846. kelettel ellátott példányát kis 8-adrét formájú ív papírra írva, ma is ott találhatjuk dr. Perczel Béla felsőházi tag ereklýéi között. (A költemény kézírata dr. Sikabonyi Antal szíves közlése szerint a M. N. M. is megvan.)

² Toldy Ferenc adata szerint a *Vérnász* 1833-ban készült. Ezt az adatot Gyulai Pál is elfogadja a hozzáadással, hogy nagyobb részét valószínűleg 1832-ben megírta már s 1833-ban fejezte be, mert 1833 március 24-ére be kellett adnia az Akadémia pályázatára. (IV. 447. l.)

a hűsítő italt Lenkének megköszöni, megint a költő beszél személye helyett:

Félek, hogy olyant ittam, a minék
Nem a pohárban voltak cseppjei:
Szememmel ittam s lelkemig halott. (IV. 16–17.)

Telegdi hűtlennek hitt feleségét, Lenke anyját, meg így jellemzi:

Ötet ünnepen
Tevé ki a természet nézetül.
Oltára lettem volna, és imádnák;
Vadak közé, s haragjok meglodadna;
Halálos ellenségek, látva őt,
Megbékülnének lába zsámolyául
És mégis hűtelen!....
Nem volt-e ő szép háznak gyermeke? (IV. 21.)

Gerő: Szépségre szép s birtokra dús vala,
Nagy messze földön pártalan szerencse. (IV. 21.)

Anyja után leányának, Lenkének, leírása is teljesen Etelkára illik:

S ha oly sötét nem volna kék szeme,
Hajának fürti olyan feketék,
Azt mondanám, ő, a hitetlen az. (IV. 27.)

Etelka alakján kívül Banó alakjában is tükröződik élményi elem: Banó személyében a költő alakja tűnik elénk, sőt sorsa is, az elhagyott szerelmesé. Fájdalmasan érzi, hogy Lenke szívében az ő helyét más valaki, egy gazdag úr foglalja el.

Szólj szivedből
Oly kedvesen tudtál te egykoron
Csevegni semmiről
S még akkor nem valál ily szép magas,
Nem ilyen karcsú teljes; szemeid
Nem villogtattak, mint most, oly tüzet;
S halvány világát ifjú arczaidnak
Pezsgő pirosság nem zavarta még....
S te engem, Lenke, látom, nem szeretsz. (IV. 37.)

Utóbb az okot is megmondja:

Te szebb vagy, mint, hogy engemet szerethess.
Miért is szeretnél, hajh! ha nem szeretsz?
Dús nem vagyok, még csak levente sem.
Csak én hibáztam: élj te boldogul.

Még feltűnőbb a tragédiának az a része, midőn Koltának előbb nyers allegóriában, majd gyöngéd szavakkal elmondja szerelme egész történetét. Ebben a részben lehetetlen rá nem ismerni a költőre, aki egy évtized távolából visszatekint a gyötrelmes, de szép multra.

Parányi volt a kezdő szerelem,
S én dőre megszokván kis terheit,
Örömmel s elbizottan hordozám.

Míg végre tűnvn elmém hályoga,
 Szörnyedve láttam óriásomat....
 Én egy leánykát ösmerék. Kicsin volt,
 És gyenge még; de még bimbajában is
 Gyaníthatólag a legszebb virág,
 Mely a kerek nagy földön nyilhatik... (IV. 57.)
 Lassan, koronként s mindig bájosabban
 Fejlett előttem mint a szép tavasz.
 Szerettem s nem tudám, hogy szeretem....
 Napok mulának, s én a könyveket,
 Melyek barátim voltak, unni kezdém;
 Ah, kellemeknek könyve nyilt előttem,
 Csak abba voltam végkép elmerült,
 Éjente s nappal abból olvasék,
 Abból tanultam, a mi most megöl.
 Látám az apró játszi gyermekéből
 Miként sudárzott fel dísztermete,
 Kihajnalodni láttam arczait,
 S szemfényit lenni égő napokká.
 Szépsége kísért, mint a tiszta éj;
 S mert csak mosolygó s nyájas lehete,
 Én elveszett, azt hittem: rám mosolyg,
 S most őt kevély és dölyfös úr viszi
 Várába, régen őrzött kincsemet,
 Hol az csak sírni és hervadni fog. (IV. 58.)

Az ábrándos ifjú azt hitte, reá mosolyog eszményképe, s csalódott ebben a hitében. Csalódása az erdők vadonába űzi vissza. Ott szabad álmodozni.

Erdőmbe térek vissza álmodozni,
 Mert engem a való nem boldogít: (IV. 71.)

Azonban az erdőben is csak lábát érzi szabadnak:

De lelkem nyugözött; bús szárnyain
 Szerelem az oldhatatlan va-bilincs...

s csak akkor döbben meg, mikor Lenkét is ott találja a kápolnába zárva. Kiszabadítja a leányt, s oly jól esik mellette lenni, a mellett, ki nem lehet az övé soha. Fájdó gyönyörrel mondja:

Nem látod Lenke, mily boldog vagyok?
 Bohó valék, hiú, és oktalan
 Mind szólva, mind cselekvé; s nem csoda,
 Hogy megvetél; csak megvetóm lehattél:
 Olyan csodává tón a szerelem,
 S a mit kívántam, örület vala.
 Most ép vagyok; kigyógyúlt szellemem
 Hívságiból. Szeretlek, oh igen,
 Szeretendelek, míg lelkem élte tart,
 De nem vadúl, nem durva földileg,
 Szerelmem tiszta lesz s gyönyörteli,
 S oly büntelen, mint angyalé lehet.

Gyönyörű lírai sorok az akadémiai jutalmat nyert tragédiából, gyönyörű búcsúja a férjhez készülő első ideáltól, kinek

az emlékétől ezentúl sem tud szabadulni. Talán még azt az aggodalmát is beleírta művébe, hogy Etelka házasságában nem fogja feltalálni élte boldogságát:

... hát te nem vagy boldog ott,
A fényes úrnál, s gazdag öslakon?

Mert nem olyan könnyű a feledés. Eszményképe iránti érdeklődése ezután sem fog lankadni:

Mint árnya, távol észrevétlenül
Kísérni fogja sorsát szellemem.
El innen, el! hol szükség nincs reánk!
Szív iskolája, tündér szerelem,
Hamar tanultam által évidet,
S a mit tudok, hajh győzelmemre van... (IV. 104—105.)

sóhajtja Banó, midőn a leány végleg eltűnik előle.

A költő lelkében ilyen nagy változást okozott a komoly börzsönyi hír. Az anyakönyvi adatok, úgy gondoljuk, igazolják föltevésünket s igazolják azt, hogy helyesen értelmezzük a *Vérnász* megható jeleneteit. Perczel Etelka 1833. augusztus 8-án délelőtt 11 órakor hűséget esküdött Tettes Ns. Ifjú Vojnits Barnabás de Bajsa szabadkai nagybirtokos ifjúnak. Fényes esküvő volt!

A költő és Etelka immár véglegesen elváltak egymástól: a bonyhádi oltár előtt elmondott eskü elkötelezte a leányt. Meg van ugyan engedve, hogy «távol, észrevétlenül kísérje sorsát szelleme»,¹ de a földi mennyország ajtaja örökre bezáródott előtte. A szegény, megtört Banónak csak fáj az a tudat, hogy Lenkéje mással, a gazdag várúrral lesz boldog. Ez a fájdalom csendül ki *Az elváltak* című epigrammból is, mely tehát 1833. aug. 8. előtt készült.

Menni fogunk, te öröm s boldog szerelemnek ölébe,
Megcsaltnak nekem a sír menedéke marad;
Ott keresek békét s ah ott sem nyughatik e szív;
Büszke menyekződnek hallani fogja zaját. (I. 119.)

Eddigi vizsgálódásaink eredményeként a «megcsalt» szót nem tartjuk indokoltnak, legalább Etelka részéről nem. A fényes (büszke)menyekző zaja azonban sokszor fölverhette «lelke nyugalalmát» ebben az esztendőben: több költeményében csendül meg az első szerelemre való visszaemlékezés. *Az elhaló szerelem* (I. 124.) is arra figyelmeztet bennünket, hogy

Szerelem oltárán
Szép emlékezet,

Visszatükröz néha
Eltűnt képeket.

¹ Kísérte is. Gyulai i. m. 77. l.

VI.

A börzsönyi nász fölzavarta a költő nyugalmát. Az 1834-ik év nagy részét barátjával, Ferenczy István szobrásszal együtt utazgatással töltötte (*Eml.* 316). Bizonyára lelki szükség készítette rá. 1834. aug. 15-én Nagyváradról Bajza Józsefnek ezt írja: «Verset tőlem ne várj. Lelkem húrjai, nem tudom mi okból, úgy megereszkedtek, hogy rajtuk ki nem csikarhatok egy becsületes hangot». (*Eml.* 317.) Ebből az évből Gyulai Pál kiadása csak egyetlen kisebb költeményt közöl. Éveken keresztül alig látjuk nyomát az elhaló érzésnek, csak egy-egy helyzet-dalban éri

Mintha égnék s vágyakoznám
Birhatatlanért (I. 171.)

s *Idának* mondja meg, hogy

Az ilyen fájdalomnak
Legjobb a sirhalom (I. 173.)

1839-ben egy múló ismeretség¹ lebbenti fel a fátyolt a multakról:

De hogy megláttalak,
Szép napvilágot,
Kivántam újólag
Már eltűnt koromat;
Kivántam mind, a mit

Ábrándos álma hitt:
Az édes bánatot;
Mely annyi kéjt adott,
A kinba fult gyönyört
Melly annyira gyötört.

Késő vágy, I. 204.²

A következő években csak halvány nyomok mutatják a multat. Az *üldözet* című szomorújátékban (1840) mintegy átsuhan a színen *Etelka* alakja.

Leányka volt, viritó hajadon.
Először azt hívém, csak képzelet,
Mert a valóság illet nem teremt,
Tündérnek véltem őt és hallgatók:
Lélekzetem mellemben elszorult,
Hozzá repültek minden vágyaim,
Utánok lelkem rémülten rohant,
Kiült szememnek égő csarnokába,
És elfelejté gondolatjait. (IV. 390.)

Etelka a szabadkai kúriában kereste boldogságát — egy évtized múlva, 1843. május 9-én, Vörösmarty is megtalálta a magáét a merengő leány, Csajághy Laura oldalán. Ez a második szerelme két évvel korábban, 1841-ben, hirtelen ébredt s egészen lenyűgözte lelkét — innen kezdve *Etelka* elhalványult emléke nem jelenik meg többé Vörösmarty költészetében.

HAJAS BÉLA.

¹ Gyulai i. m. 269. l.

² Ezt a költeményt a Ványi-féle irodalmi lexikon (856. l.) a Laura-ciklushoz sorolja. Ez a megállapítás ellenkezik Gyulai Pál adatával. Gyulai szerint Vörösmarty 1841-ben ismerkedett meg Csajághy Laurával, *A késő vágy* pedig az Athenaeum 1839. évfolyam I. félév 7. számában jelent meg.